

HİKMET TANYU'NUN ÇALIŞMALARINDA DESKRIPTİF METOT

Yrd.Doç.Dr. Sami KILIÇ*

Metot, bir bilim dalının araştırma yolu ile ortaya konulmasını hedeflediği bilgi ve sebep-sonuç ilişkisini tespit etmede izlenmesi gereken yol anlamına gelir¹. Nasıl ki, her bilim dalının kendisine özel bir araştırma metodu varsa, Dinler Tarihi'nin de -Tarih, Sosyoloji ve Filoloji'nin Metotlarından faydalanmakla birlikte- kendisine mahsus bir deskriptif (vasıflandırıcı) metodu vardır².

Dinler Tarihi'ni herhangi bir dînî savunuculuğundan kurtaran deskriptif metot, dînî olayların gözleme dayalı olarak kavranması, tanımlanması ve yazıya geçirilmesidir³.

Deskriptif metot ile dînî olayları vasıflamakta ilk adım, olayların gözlenmesi ve doğru bir portresinin çizilmesidir. Dolayısıyla gözlem metodu ile deskriptif metot birbirini tamamlamaktadır. Zira deskriptif metodda bilgi elde etme yöntemi, olayların gözlenmesidir⁴.

Bir dînî olayın gözlenmesi, dolaysız ve dolaylı olmak üzere iki şekilde olmaktadır. Bir toplumda meydana gelen aktüel dînî olayları doğrudan müşahade etmeye dolaysız gözlem; yazılı kaynaklardan faydalanarak geçmişle ilgili bu nitelikteki olayları vasıflamaya da dolaylı gözlem denilmektedir⁵.

Deskriptif metodu uygulayacak olan araştırmacının bazı hususlara dikkat etmesi ve bazı niteliklerin kendisinde bulunması, yapılan çalışmanın bilimsel olması için gereklidir. Öncelikle araştırmacının günümüzle ilgili dînî bir olayı vasıflamak için dolaysız gözlem yapması, bunun için de gözlemlemeyi iyi bilmesi gerekir. Diğer taraftan dînî olayı incelediği toplumun, tarihini ve güncel sosyal yapısını çok iyi tanıması lazımdır. Bu da o toplum içerisinde uzun süre kalarak, törenlerine, ibadetlerine ve inançlarına tam olarak nüfuz sağlayarak mümkündür. Ayrıca araştırmacının anlayışlı ve sezgili olması, elindeki

---

* Dinler Tarihi Anabilim Dalı.

1. A.Kurtkan Bilgiseven, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, İstanbul 1994, s. 3
2. Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1997, s. 11.
3. Birsen Gökçe, *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, Ankara 1992, s. 30- 31.
4. Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Dersleri*, Kayseri 1993, s. 34.
5. Günay, a.g.e., s. 34.

malzemeyi en iyi şekilde kullanabilmesi bakımından çok önemlidir⁶. Araştırmacı, gözlem için fotoğraf, film ve sesli araçlardan faydalanmak suretiyle hadiseleri ve ifadeleri doğru tespit imkânına sahip olurken, unutmama ve dalgınlıktan meydana gelebilecek hatalara düşmemiş olur⁷.

Deskriptif metot ile geçmiş tarihlere ait dînî olaylar incelenmek istenildiğinde, bilgi toplama yöntemi olarak, dolaylı gözlem metodundan faydalanılmalıdır. Bu nedenle araştırmacının konuyla ilgili masallar, efsaneler, veciz sözler, atasözleri, şarkılar, menkîbeler, dînî hikayeler, ilâhîler, destanlar ve şiirler gibi sözlü belgeleri, yazılı kaynakları ve şekillenmiş tarihi eserleri inceleyerek, bilgi toplaması ayrıca kaynaklardan elde ettiği bilgilerin doğruluk ve güvenilirlik derecelerini araştırması ve kaynak kritiği yapması gereklidir⁸.

Yukarıda belirttiğimiz şekilde gözlem metodu ile elde ettiği bilgileri, araştırmacı yazıya aktarırken, hangi dinden olursa olsun belli bir dînî müdafaa etmek ve yermekten uzak kalarak objektiflik prensibine uymalı ve olayları olduğu gibi ayrıntılarıyla tanıtmalı ve nitelendirmelidir⁹. Bununla birlikte ilim adamının çeşitli yollardan elde etmiş olduğu materyali olduğu gibi eserine geçirmemeli, aynı zamanda bu bilgileri yorumlamalıdır¹⁰. Ayrıca araştırmacı, her kaynağın kendi verdiği bilgilerden başka daha ne gibi bilgiler verebileceği yönlerini dikkate almalıdır¹¹.

Deskriptif metot hakkında bu kısa açıklamalardan sonra Hikmet Tanyu'nun eserlerinde bu metodu uygulaması ve dikkate aldığı kriterleri belirtmeye geçebiliriz. Tanyu, hemen hemen bütün çalışmalarında deskriptif metottan faydalanmıştır. Biz bu araştırmamızda, Tanyu'nun **Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri, Türklerde Taşla İlgili İnançlar ve Dinler Tarihi Araştırmaları** (Türklerde Dağla İlgili İnançlar) isimli kitapları ile "Hacıbektaş'ta (Suluca Karahöyük) Bazı İnançlar ve Adetler" adlı makalesini örnek alarak O'nun deskriptif metodunu ortaya koymaya çalışacağız.

Hikmet Tanyu, **Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri** isimli eserinde Ankara ve çevresindeki adak ile ilgili inançları

6. Günay, a.g.e., s. 34- 40.

7. Togan, **Tarihte Usül**, İstanbul 1985, s. 38.

8. Günay, a.g.e., s. 40- 41.

9. Günay Tümer- Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara 1993, s. 12.

10. Mircae Ellade, **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu**, (Çev : Mehmet Aydın), Ankara 1990, s. (Önsöz), VII.

11. Togan, a.g.e., s. 102.

tasvir etmek için Dinler Tarihi metotlarından deskriptif metodu kullanmıştır.

Adak inancı hakkında bilgi toplamak için gözlem Metodundan faydalanan Tanyu Hoca, gözlemini hem dolaylı, hem de dolaysız yapmıştır.

O, özellikle kitabının giriş kısmında, asıl konuya fayda sağlaması bakımından, "Adak" kelimesinin tarifini, etimolojisini, bununla ilgili deyimleri, halk arasında ve edebiyatımızın-makale, hikaye, fıkra, şiir gibi- çeşitli türlerindeki kullanımını ortaya koymuş, Türkiye sınırları dışında kalan Türkler'de ve başka ülkelerdeki adak inancının nasıl olduğu hakkında bilgiler vermiştir. Tanyu, bu zikrettiğimiz konuları yazılı kaynaklardan faydalanarak, dolaylı gözlem tekniğiyle elde ettiği bilgilere göre tasvir etmeye çalışmıştır.

Türkiye sınırları dışında kalan Türkler'deki adak inancını açıklamak için, Azeri Türkleri, Makedonya Yörükleri ve Kerkük Türkleri'ni örnek grup olarak alan Tanyu, bu Türk topluluklarında görülen adak inancının Türkiye'deki ile benzer ve farklı noktalarını tespit etmiştir ¹².

Tanyu, Avrupa ülkelerinde görülen adak inancını belirtmek için Almanya, Belçika, Fransa ve İtalya üzerinde durmuş ve Avrupa ülkelerinde genel olarak bir felaketten kurtulmak, hastalıktan şifa bulmak gibi durumlarda adakta bulunulduğunu ifade etmiştir. O, Asya ülkelerinden özellikle Hindistan ve Japonya'daki adakla ilgili inancı da incelemiş, Hindistan'da adama fiiline pek çok rastlandığını, adakların Hinduların dîmî ibadetlerinin önemli bir kısmını teşkil ettiğini, dilek ve adama işini en çok kadınların yaptığını, Japonya'da da ziyaret, dilek ve adak inancının yaygın olduğunu, yine burada da bu inanışa kadınların ve çocukların rağbet ettiğini ve mabetlerinin yanında bulunan kutsal ağaçlara bezlerin bağlandığını tespit etmiştir ¹³. Ayrıca İslâm ülkelerindeki adak inancından da söz ederek, İslâm ülkelerinde ziyaret ve adak inancı ve görüşünün birbirinden farklılık gösterdiği; Vahhabiler'in bulunduğu yerlerde, özellikle Hicaz bölgesinde evliya, türbe ziyareti ve onlardan dilekte bulunma gibi hareketlerin makbul olmadığı; Irak ve İran'da ise muhtelif tarikatlara mensup bazı eren, şeyh mezarlarının birer dilek ve adak yeri haline getirildiği sonucuna varmıştır.¹⁴ Tanyu, özet olarak bahsettiğimiz bu açıklamaları sonuçta yapacağı tahlilin isabetli olmasını temin için vermiştir .

12. Hikmet Tanyu, Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak yerleri, Ankara 1967, s. 36- 39.

13. Tanyu, a.g.e., s. 40- 48.

14. Tanyu, a.g.e., s. 49.

O'nun eserinin konusu olan, Ankara ve çevresindeki adak inancını açıklarken dolaysız gözlem metoduyla gerekli bilgileri toplama yöntemi şöyledir: Öncelikle bilgi alacağı şahısların kendisine güven duymasını sağlamak ve onlarla samimiyet kurmak için çeşitli sohbetlerde bulunmuştur. Bazı bölgelerde incelediği konunun durumuna göre halkın endişesini gidermek için incelemesini geniş bir sahaya yayarak, asıl inceleme noktasını tespit etmeye gayret etmiştir. Bu nedenle, asıl inceleme konusu olan adak inancını gizleyerek, çeşitli tarihi eserler, kitabeler, tarihi binalar, camiler ve bazı yerlerde az da olsa Bizans eserleri üzerinde durarak inceleme alanını genişletmiş ve adakla ilgili inançları halkın endişesini uyandırmadan tespit etmeye çalışmıştır. Çoğu zaman araştırma yaptığı çevrede bilgileri güvendiği, sevdiği arkadaşları veya onların tavsiye ettiği kişiler ile görüşerek elde etmiş, bir şüpheye yer vermemek için mülakat yaptığı kişilerin isimlerini dahi sormamış, isimlerini öğrenmek istediğinde bunu usulü ile başkalarından öğrenmiştir. O kendisine inancı ve güveni sağladığı yolcu, çoban, çiftçi, öğrenci, bekçi, seyyar fotoğrafçı, otel sahibi... gibi kişilerden inceleme hususunda bilgi almada faydalanmış, karşılaştığı çelişkileri gidermek için derlediği bilgileri birbirinden haberli veya habersiz bir çok kimseden soruşturarak doğru bilgi elde etmeye çalışmıştır.

Adak inancını araştırdığı bir bölgede Tanyu, gözlem yapmadan önce o yerde bulunan son altmış yıllık nüfus, okul, yol, bina, hastane, atölye, teknolojik gelişme ve o yerin tarihi ile ilgili bilgileri çeşitli yazılı eserlerden derleyerek, halkın incelemesine güven duymasını sağlamakla birlikte, adak inancına tesir eden sebepleri de daha iyi belirtmeyi hedeflemiştir¹⁵.

Tanyu, adak ile ilgili alan çalışmasında 44 esası dikkate almıştır. Bu esaslardan bir kısmı adak yeri, bir kısmı adak fiili ve bir kısmı da adak yapanlar ile ilgilidir. Adak yeri ile ilgili olarak, adak yerinin yerleşim birimine uzaklığı, yerin durumu, görüntüsü, su, yol, tepe, ağaçlar ile bağlantısı, yanında bir mescit, bir kulübe, bir bekçi veya türbedar bulunup bulunmadığı, kitabesi olup olmadığı, tarihçesi, efsanesi, nasıl bir zata ait olduğu gibi hususları dikkate almıştır. Adak fiili hususunda ise, adak zamanı, ferdi ve toplu yapılan adağın şekilleri, yapılan dualar üzerinde durmuştur. Adak yapanların durumu hakkında ise adak yerine gelenlerin hususi bir kıyafetle mi yoksa her günkü kıyafetle mi geldikleri, günde kaç kişinin geldiği ve bunların cinsiyetleri, yaş durumu, kültür dereceleri, şahsiyetleri, İslâm Dîni hakkındaki bilgilerinin derecesi, yanlarında ne gibi şeyler getirdikleri

---

15. Tanyu, a.g.e., s. 26- 28.

gibi hususlara dikkat etmiştir. Bunların dışında o çevredeki din bilginleri ve hocalar tarafından bu türlü ziyaret ve adak adamanın nasıl karşılandığını, adak yerine gelenlerin Din Psikolojisi bakımından orada geçirdikleri ruh halini araştırmayı da ihmal etmemiştir. Bu esasları dikkate alarak deneme mahiyetinde birkaç ziyaret ve adak yerini gözlemledikten ve inceledikten sonra, sorular ile hangi noktaları incelemeye devam edilmesi üzerine bir plan yapmış ve araştırmasını bu plana göre devam ettirmiştir¹⁶.

O'nun çeşitli gözlem teknikleriyle elde ettiği adakla ilgili bilgileri yazıya aktarırken takip ettiği yöntem şöyledir:

İncelemesinin odak noktasını teşkil eden Ankara ve çevresinde adak ve adak yerlerindeki inancı belirtmeden önce Ankara ve buradaki adak yerlerinin tarihi hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca, Ankara ve çevresinde "adamakla deniz tükenmez", "adamakla mal tükenmez", "adamak kolay, vermek zor" atasözlerinin halk arasında daha yaygın olduğunu, şahsi soruşturmasında da daha ziyade bu atasözlerinin bilindiğini tespit ederek adak işinin toplumda önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymuştur¹⁷.

Adak ve adak yerlerini açıklarken ise önce yatır, evliya, türbe, ağaç, taş, kaya, mağara, kuyu, minare, tekke vb. gibi bir yerle ilgisi olmayanlardan başlamış ve baca adağı, dört yol adağı, helva adağı, şeker adağı, süt adağı, Zekeriya sofrası adağı ve derder adakları hakkında bilgiler vermiştir. Herhangi bir yerde yapılan dilek ve adakla ilgili, "Bir şahıs, herhangi bir yerde, herhangi bir murat için bir adakta bulunabiliyor. Dileği gerçekleşirse türbe veya camiye süpürge, mum (mum yerine camiye daha çok hatta umumiyetle ampul) götürüyor" diyerek bu konuda İslâm olma ve su adağından bahsetmiş ve bunların nasıl yapıldığını tasvir etmiştir¹⁸.

Tanyu, Ankara'da türbeler, mezarlarla ilgili adak ve adak yerlerinden söz ederken özellikle Ahi Şerafeddin, Cenabi Ahmet Paşa, Hacı Bayram Veli, Karuca Bey, Karyagdı, Kulderviş Dede, Taceddin Sultan, Tezveren Dede, Yürüyen Dede, Şeyh İzzeddin, Nakşibendi Sultan, Yusuf Dede, Mamak'ta Karaağaç Dedesi ve Hüseyin Gazi Türbeleri üzerinde durmuş ve buralardaki adakla ilgili inançları tespit ederek adakta bulunmanın nasıl yapıldığını belirtmiştir¹⁹.

---

16. Tanyu, a.g.e., s. 29.

17. Tanyu, a.g.e., s. 59.

18. Tanyu, a.g.e., s. 59- 64.

19. Tanyu, a.g.e., s. 64- 93.

Ankara'nın içinde yapmış olduğu araştırmasında Tanyu, Cumhuriyet dönemi öncesi ve sonrasında bu türlü adet ve inanışların bulunduğunu ve halen de devam ettiğini bunun bilhassa İslâmî bilginin eksikliğinden kaynaklandığını ifade etmektedir. Diğer taraftan O, aydın din adamlarının vaaz ve hutbelerde Allah ile kul arasına aracı koyma gibi İslâmiyet'te mevcut olmayan bir ölüyü, yeri, eşyayı, ağacı vb. kutsal, kudretli tanıyıp dilekte bulunma onun bu isteği yerine getireceğini sanma gibi hususların, mücerret ve yüksek seviyede bulunan İslâm'daki Allah inancıyla bağdaşmayacağını, Allah ile kul arasına herhangi bir ölünün giremeyeceği, ancak dilek duasının Allah'a yapılması gerektiği, mum adayıp yakma ve bu gibi adet ve hareketlerin gerçek İslâmiyet'te yeri olmadığını belirtmelerine rağmen, bu adetler ve bu türlü davranışların kesilmediğini tespit etmiştir ²⁰.

Tanyu, sadece Ankara'daki adak ve adak yerlerinin incelenmesiyle kesin bir sonuca varılamayacağını, kesin bir sonuca ulaşmak için, Ankara çevresinde bulunan ilçelerle köylerdeki ve diğer şehirlerdeki aynı inancın incelenmesi gerektiği düşüncesindedir. Bu nedenle O, Ankara'nın Elvan ve Hasanoğlan köylerindeki adak ve adak yerlerini, ilçelerinden Ayaş'ta bulunan Bünyamin Hazretleri, Toprak Dede, Kesikbaş Sultan, Yavuz Ana Sultan, Şeyh Zekeriyya, Şemsi Dede, Değnekli Dede, Sıtma Dedesi, Ahmet Dede, Um-Um Dede, İskender Dede, Göz Pınarı Dedesi, Akkaya Dede türbeleri ile Bala'daki Kartal Dede, Afşar Köyünde Tut Dede, Seydi Yusufi Dede türbelerini, Beypazarı'nda bulunan Ayvaşık Dede, İvaz Baba, Çubuk'ta bulunan Gülbaba türbesini ve diğer ilçelerindeki türbeleri incelemiş ve buralardaki adak inancını ve adağın yapılış şeklini açıklamıştır. Tanyu, ayrıca Türkiye'deki 45 ildeki adak ve adak yerleriyle ilgili inançları araştırmış, buralardaki adakla ilgili inançları kısa da olsa Ankara çevresindekilerle karşılaştırmış, bunların benzer ve farklı noktalarını imkân nispetinde açıklamaya çalışmış, araştırmasını fotoğraflarla belgelemeyi de ihmal etmemiştir ²¹.

Ankara çevresi ve diğer illerdeki adak ve adak yerleriyle ilgili yapmış olduğu araştırmasında Tanyu, halk arasında niyet, murad, dilek, istek ve hacetin aynı anlamda kullanılan "adak" ile "nezir" arasında bir anlam farkı gözetilmediğini, ancak halkın çoğunluğunun "adak" kelimesini benimsediğini; yine halk arasında yatır, eren, evliya, dede tabirlerinin birbiriyle anlamdaş olarak kabul edildiğini; büyük bir çoğunlukla en eski yatırların, ülkeyi İslâmlaştırmak yolunda şehit olduğuna inanılan mücahitlerin olduğunu ve bunların aynı zamanda bir

20. Tanyu, a.g.e., s. 93- 94.

21. Tanyu, a.g.e., s. 333- 348.

tarikata da bağı bulunduklarını belirtmektedir. Bununla birlikte bir yerin adak mahalli olmasında, bu zatların tarikat mensubu ve şehit olmasıyla beraber keramet ve fazilet sahibi de olduklarına inanılmasının en önemli sebebi teşkil ettiğini söyleyen Tanyu, adak yeri olarak yadır ve türbelerden başka ağaç, taş, kaynak vb. gibi yerlerin de ziyaret edildiği; adak adama işine genellikle kadınların rağbet ettiği; adağın da çoğunlukla hastalıktan kurtulma ve bir ihtiyacın giderilmesi için yapıldığı sonucuna varmıştır ²².

Tanyu, elde etmiş olduğu bu sonuçların sebeplerini ve adağın yapılış şeklini Dinler Tarihi bakımından yorumlamış, adak yerlerini, buralarda yapılan niyetleri, adakların çeşitlerini maddeler halinde sıralamış, ayrıca İslâm Dîni'nin adağa bakışını belirtmiştir ²³.

Hikmet Tanyu, adak ve adak yerleri hakkında yapmış olduğu araştırmasında, mahalli soruşturma ve mülâkatlardan, gözlem ve incelemelerden başka salnâmelerden, tarihi kaynaklardan, kâmuslardan, ansiklopedilerden, Ankara ili hakkında gezi, seyahat, inceleme, araştırma ve adakla ilgili yazılmış olan eserlerden faydalanarak deskriptif metodun nasıl uygulanması gerektiği hakkında çok değerli bir eser ortaya koymuştur.

Fenomenolojik bir çalışma niteliğindeki **Türkler'de Taşla İlgili İnançlar** isimli kitabında Tanyu, deskriptif metotla elde etmiş olduğu bilgilerin sonuç bölümünde fenomenolojik yönden tahlilini yapmıştır. Biz burada Tanyu'nun sözü edilen bu eserinde deskriptif metodu nasıl kullandığı üzerinde duracağız.

Tanyu, kitabının giriş bölümünde, önceden yaşamış olan dinlerde, ilkel toplumlarda ve günümüzde yaşamakta olan dinlerdeki taşla ilgili inançları incelemiştir. O, "Geçmiş Dinlerde Taş İnanıcı" konusunda, Anadolu'nun dîni tarihinde, Mısır dîninde, Sümer, Akkad ve Babiller Hurriler, Hititler, Frigler Yunanlılar (Grekler) ve Romalılar, Alman (Germen) dîni, Keltler, Finler ve İslavlar'daki taşla ilgili inançlar hakkında bilgiler sunmuştur ²⁴.

O, ilkel toplumlarda taşla ilgili inançların yaygın olarak bulunduğunu, bunun sebebinin ise onların tabiatı tamamen canlı olarak tasavvur etmeleri ve dolayısıyla da bazı eşya ve cisimleri özellikle de taşı büyüye karşı kullandıklarını belirtmektedir ²⁵.

---

22. Tanyu, a.g.e., s. 299- 300.

23. Tanyu, a.g.e., s. 302- 332.

24. Hikmet Tanyu, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara 1987, s. 7-20.

25. Tanyu, a.g.e., s. 21.

Tanyu, ilkel toplumlarda taşın kutsallaştırılmasının bazı ilkellerde totemizm, bazılarında ise mana ve animizm inancından kaynaklandığını örneklerle ifade etmektedir. O, totemizme bağlı olarak kızıl derililerde insanın taş ve ağaçlardan zuhur ettiğine dair inancın bulunduğunu belirtmekle, ilkel inançlarda dünyanın yaratılışı ve insanın menşei meselesinde taş inancının rolünü ortaya koymaktadır²⁶.

Polinezya, Melenezya ve Güneydoğu Avusturalya ilkel kabilelerinde taşın uğur ve büyü aracı olarak kullanılması ve bolluk getirmesi için tarlaya gömülmesi gibi durumların mana inancı ile ilgili olduğunu belirten Tanyu, Afrika ilkel kabilelerinde ise kutsallaştırmada manadan ziyade animizm inancının önemli bir rol aldığını ifade etmektedir²⁷.

Kitabında günümüzde yaşayan dinlerde taşla ilgili inançlara da değinen Tanyu, bu konuda Hindistan'da taş kültürünün eskiden olduğu gibi günümüzde de yaygın olduğunu, Buddizm'in kendi bünyesinde olmamakla birlikte taş inancının Budda'yı ilahlaştıranların onun kayalara çıkmış ayak izlerine tazimde bulunmalarıyla var olduğunu ifade etmiştir. Çin dinlerinde taşın muska, büyü ve uğur için kullanıldığını; Şintoizm'de ise taşa ilâhî kaynağa bağlantı kurularak saygı gösterildiği ve büyük kayaların Tanrı ile insan arasında ilâhî araç olarak görüldüğünü yüzeysel olarak belirttikten sonra, ilâhî bir kaynağa bağlı olan Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerindeki taş inancı hakkında diğer dinlere nazaran biraz daha detaylı bilgi sunmuştur²⁸.

Yahudilik'teki taş ile ilgili inançlar konusunda öncelikle Sami kavimlerindeki ilgili inanç üzerinde duran Tanyu, bu kavimlerdeki taş inancının köklerinin taş çağlarına kadar uzandığını, bunların taşlara, dağlara, kayalara özel saygı duyduklarını ve taşı büyü, sihir ve hastalıklardan korunma için kullandıklarını Prof. Dr. Carl Clemen, Frazer Georg Beer gibi Batılı ilim adamlarının bu konuda yapmış oldukları çalışmalarını kaynak göstererek ortaya koymuştur.

Sami kavimlerindeki genel olarak taş kültürünün özel bir yeri ve önemi olduğunu ortaya koyan Tanyu, Tevrat'tan taşın kutsallaştırılmasıyla ilgili bablardan örnekler sunmaktadır. Bu örneklerden en önemlisi olarak kabul ettiği Yakup ve Behel ile ilgili olayı ve buna bağlı olarak Yahudilik'teki taş kültürünün önemini şöyle açıklamaktadır: "Yakup'un başının altına bir taş koyup uyuduktan ve bu haliyle Tanrı'yı rüyasında görmesi dolayısıyla uyandıktan sonra burası Allah'ın evi ve göğün kapısı bilmesi ve başının altına koyduğu taşı da

26. Tanyu, a.g.e., s. 22.

27. Tanyu, a.g.e., s. 23- 25.

28. Tanyu, a.g.e., s. 25- 27.

kutsal bir taş bilerek, bir taş direk şeklinde dikip üzerine zeytinyağı dökmesi ve buraya Beyt el demesi (Elohim evi) çok dikkati çekicidir. Bunun Kitab-ı Mukaddes'te mükerreren yer alışı taş kültürünün İsrail'de ve Yahudiler arasında bulunuşunun en önemli delillerinden birisidir". Ayrıca Tanyu, Tekvin, 31. babda Laban'la Yakub'un anlaşırken aralarına tanık olarak bir taş alıp dikmeleriyle taşın kutsallık verildiği; Çıkış kitabındaki bilgilerle, asil madenler, kıymetli taşların fetiş, tılsım olarak kullanıldığı; Hakimler kitabında kayanın kutsallaştırıldığına dair sunmuş olduğu örneklerle Yahudilik'teki taş inancının yalnız halk inancı olarak değil Tevrat'tan da kaynaklandığını belirtmiştir²⁹.

Yahudilik'teki taş inancını tespit ettiği yöntemle Hıristiyanlık'taki ilgili inancı ortaya koyan Tanyu, İncil'de geçen taş ve kaya ile ilgili mevzular üzerinde durarak Ayazma ve Hıristiyan ziyaretgâhları yanında veya içindeki taşların kutsal sayıldığını; halk inancı olarak da taşın tazim edildiği, taşın tedavi maksadıyla kullanılıp saygı gösterildiğini tespit etmiştir. O, Yahudiler'deki gibi Hıristiyanlar'da da taş kültürünün hem halk inancı olarak, hem de İncil'den kaynaklanmış olarak mevcut olduğunu ortaya koymuştur³⁰.

Tanyu, kitabının "Türk Dinler Tarihinde ve İnançlarında Taşlar" isimli II. bölümünde, Türkler'de İslâm'dan önceki dönemde mevcut olan taşla ilgili inançları belirtmek için, Türk efsanelerinde ve destanlarında kutsal sayılan kaya, Kutlu kaya, Yada (Yad vb) ve Yağmur taşı üzerinde durmuş, ayrıca Türkiye sınırları dışındaki Türkler'in kutsal tanıdıkları çeşitli taşlardan bahsetmiştir.

Tanyu, "Türk Efsanelerinde, Destanlarında Kaya, Kutlu Kaya" başlığında, Dünya'nın Yaratılışı efsanesinde kayanın barınılıp, korunulacak yer, kurtarıcı bir araç yaşamaya destek olacak bir zemin ve çarptığını kırarak kuvvette bir varlık olarak kabul edildiğini ve böylelikle kayanın önemli bir konumda olduğunu belirtmiştir. Göç Destanı'ndaki "Kutlu Kaya"'nın ise, Türk yurdu için bereket ve huzur kaynağı olarak değerlendirilmesi ve parçalanmasının da Türkler'e felaket getirdiğinden dolayı bunun tılsım özelliği taşıdığına inanıldığını ifade etmiştir³¹.

Bu bölümde Yada= Yad (Yağmur) taşının kelime anlamı, tarihçesi, rengi, şekli, bulunduğu yer, kullanma şekli hakkında detaylı

29- Tanyu, a.g.e., s. 28- 33.

30- Tanyu, a.g.e., s. 34- 37.

31- Tanyu, a.g.e., s. 38- 45.

bilgi veren Tanyu ³², şu değerlendirmeyi yapmıştır: "Bu yağmur ve yada, yad vb. adlarıyla anılan taş, Türkler'in Din Tarihinde önemli etkiye ve mevkiye sahip olarak belirmektedir. Bu taşın kerametine inananlar, onu elde etmek için çalışanlar çoğunluğu teşkil etmektedir. Taşın rengi ve şekli çeşitlilik gösteriyor. Taşın serinlik verdiği, o çevrede esinti olduğu, bundan dolayı atların karnı altına bağlandığı, taşın diğer özelliklerindedir. Taşın yağmur, kar ve dolu yağdırmada kullanım şekli ve metodununun farklı şekilleri bulunmakla beraber, bunların taşın su içine konulduğu veya su üstüne asıldığı, dolayısıyla "su" ile ilgili bir işlem yapıldığı, taşın birbirine sürüldüğü veya taşın öteye beriye hareket ettirildiği- hareketle ilgili bir işlem-, Afsun, dualar okunduğu, bütün bu işlerin tekniğini bilen yadacı insanlar olduğu ve bunların riyazet halinde buldukları, herhangi bir şahsın bunları yapması mümkün gibi görünmekteyse de, daha ziyade bir yadacıya ihtiyaç görüldüğü, bazılarının yağmur, dolu, kar yağdırma, rüzgar estirme kerametinin "taşta" ve kullananda olduğunu söylemelerine rağmen bazılarının tamamen taşta bir sihir ve kudret bulunduğunu ileri sürdükleri görülmektedir. Bunun bu kullanım ve davranış şekillerinde, uzakta etki ve benzetme tarzı büyü ve sihir hareketlerine uygunluk gösterdiği hakkında bir düşünce ileri sürmek mümkündür. Bu taş Türkler'in İslâm olmadan önce kullandıkları aşikardır. İslâmiyet'ten sonra bu taş âdeti terkedilememiş, İslâmî unsurlarla uzlaştırılmaya çalışılmış, Tanrı'dan dilekle yağmur, kar, dolu yağdırma seromonisi de taşla birlikte yürütülmeye çalışılmış ve bazan Tanrı kudretinin tecelli vasıtası olarak görülmek istenmiştir" ³³.

Türkiye sınırları dışında kalan Türkler'in kutsal saydıkları çeşitli taşlardan bahsederken Tanyu, Azerbaycan, Kazak, Türkistan, Kıbrıs, Makedonya Türklerinden örnekler sunmakla Türk Dünyası içinde bir uçtan diğerine kadar taşla ilgili inançların bulunduğunu belirtmeye çalışmıştır ³⁴.

Tanyu, eserinin Giriş ve II. bölümlerinde ortaya koymuş olduğu bilgileri yazılı kaynaklardan elde etmiştir. Dolayısıyla bu bölümlerde dolaylı gözlem tekniğini kullanmıştır.

"Türkiye'de Yaşayan Taşla İlgili İnançlar" isimli III. Bölüm'de ise O, günümüzde Türkiye'de kutsal sayılan taşları, tulsım değeri taşıyanlar; kalıntıları, izleri devam edenler ve genellikle illerde taş (satı taşı) olarak gruplandırdıktan sonra eski mezarlarda dikili taşlar ve Türkiye'de mezar taşları konusuna değinmiş ve 44 ili taş inancı

32. Tanyu, a.g.e., s. 45- 78.

33. Tanyu, a.g.e., s. 79- 80.

34. Tanyu, a.g.e., s. 89.

bakımından incelemiştir. Türkiye'de tılsım değeri taşıyan taşların Bizans döneminden kalma olduğunu, Çemberlitaş, Kızıtaşı gibi yerlerin hatıra anıtı olmakla birlikte bir tılsım değeri de taşıdığına inanıldığını tespit etmiş ve kalıntıları, izleri devam eden taşların eski Anadolu toplumlarından kaldığını bunlara ait efsaneleri anlatarak açıklamıştır³⁵.

"Genellikle İllerde Taş: Satı Taşı" başlıklı konuda Tanyu, "başına taş düşsün" gibi ilençlerde ve yağmur dualarında bütün illerde taşın özel bir yer aldığını; bazı bölgelerdeki yatırlarda "Satı Taşı" denilen ve kutsal tanınan ve özellikle çocuğu olmayan aileler tarafından ziyaret edilen taşların olduğunu, buraları ziyaretten sonra gerek yatırım himmetinden gerekse taşın kutsallığından dolayı çocuk olursa oğlana "Satılmış", kıza da "Satı" konulduğunu bildirmektedir³⁶.

Tanyu, mezar taşlarını incelerken araştırmasını sadece Türkiye ile sınırlandırmamış, eski Mısır mezar binalarından "Mastaba" ve "Piramid"lerden başka Avrupa toplumlarında büyük taş anlamına gelen ve Cilalı taş dönemlerinin ilk mimarî eserleri olarak nitelendirilen ve insanların ilk yaptıkları mezarlar olduğu ileri sürülen Megalithik taş üzerinde durmuş ve bunlar hakkında önemli bilgiler sunmuştur³⁷.

Bu açıklamaları takiben Tanyu, Türk mezar taşlarını incelemeye "Balbal"lardan başlayarak, bu konuda ileri sürülen görüşleri nakledip, eleştirisini yaptıktan sonra, "şu halde balbal, heykel değildir, balbal öldürülen düşmanlar için dikilmiş taşlardır. Resimli olanlar ise mezara gömülen Türkler'i temsil eder. Mezar üstünde birçok taş bulunur fakat onlarda olan heykel bir tanedir", diyerek kendi kanaatini bildirmiştir. Ayrıca O, balbal benzeri taş ve heykel dikme âdet ve inancının Asya'nın doğusundan, Avrupa'nın batısına kadar yayıldığını böylece zaman ve coğrafi bakımdan genişlik gösterdiğine dikkati çekerek bu âdeti sadece bir topluma ait göstermede ihtiyatlı davranılması gerektiğini ifade etmiştir³⁸.

Anadolu'daki mezar taşları üzerinde de duran Tanyu, bu taşların ölen insanların unutulmaması için dikildiğini, üzerlerinde folklor, tarih ve dînî tarih bakımından önemli olan figürlerin bulunduğunu belirtmiştir. Bu şekillerin genel olarak -at, şahin gibi- hayvan figürleri; -hançer, kandil, şamdan gibi- dînî semboller ve -yaprak, başak gibi- nebatî süslemeleri içerdiğini belirten Tanyu, bu şekillerin totem veya fallmus kültüyle bağlantı kurularak açıklanmasının yanlış olacağını

35- Tanyu, a.g.e., s. 90- 92.

36- Tanyu, a.g.e., s. 92- 93.

37- Tanyu, a.g.e., s. 93- 98.

38- Tanyu, a.g.e., s. 98- 103.

ifade etmiştir. Diğer taraftan O, bu mezar taşlarının menşesinde sembolik manalar ifade eden figürler açısından Türkiye'deki mezar taşlarını değerlendirip bunların başlıca Afyon, Ardahan, Ahlat, Akşehir, Başkale, Bitlis, Çemişgezek, Harran, Hozat, Iğdır, Konya, Kırşehir, Malazgirt, Sivas ve Tokat'ta yer aldığını, Doğu Anadolu'da ise bilhassa Akkoyunlu ve Karakoyunlular'ın hakim oldukları bölgelerde koyun ve at figürlerine daha çok rastlandığını bildirmiştir. Ayrıca yukarıda belirttiğimiz yerlerde bulunan mezar taşlarındaki figürlerin taşıdığı anlamları ve ait oldukları yüzyılları da belirtmiş, bunların tahlil ve değerlendirmesini ise sonuç bölümünde yapmıştır³⁹.

Tanyu, Türkiye'de yaşayan taşla ilgili inançları daha iyi belirlemek için yukarıda ifade ettiğimiz gibi 44 il üzerinde incelemede bulunmuş ve bu illerde mevcut olan ilgili inançların tasvirini yapmıştır. O, bu incelemesiyle Anadolu'da halk arasında resim ve heykel düşmanlığı olmadığını, bir bakıma bunların hastalıktan kurtulmak maksadıyla kutsal ve tılsımlı olarak kabul edildiğini, bazılarına ise sihrî mânâlar verildiğini tespit etmiştir⁴⁰.

O, bu bölümde sunmuş olduğu bilgileri bizzat gözleyerek tespit etmiş ve bunu fotoğraflarla belgelendirmiştir.

Tanyu'nun deskriptif metotla kaleme aldığı diğer bir çalışması da taş inancının bir uzantısı sayılabilecek olan "Türkler'de Dağla İlgili İnançlar" isimli araştırmasıdır. Tanyu, bu araştırmasını **Dinler Tarihi Araştırmaları** isimli kitabında yayınlamıştır⁴¹.

Tanyu kitabının giriş bölümünde "Dinlerde Dağla İlgili İnançlar" başlığında, eski ilkel dinlerde, Sümerler'de, eski Mısır'da, Samiler'de, Çinliler'de, Babil'de, Hindliler'de, eski Yunan'da, Moğollar'da, Japon dîninde, Bermenler'deki kutsal dağlardan bahsetmiş, ayrıca ilâhî dinlerdeki kutsal dağları belirtmek için Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet üzerinde durmuş ve bu dinlerdeki dağla ilgili inançları tasvir etmiştir⁴².

Kitabının ikinci bölümünü eski Türk inançlarında ve Türkiye sınırları dışındaki Türkler'de görülen dağla ilgili inançlara ayıran Tanyu, bu konuda genellikle Abdulkadir İnan'ın eserleri ve makalelerini kaynak olarak almıştır⁴³.

39- Tanyu, a.g.e., s. 103- 108.

40- Tanyu, a.g.e., s. 108- 181.

41- Hikmet Tanyu, **Dinler Tarihi Araştırmaları**, Ankara, 1973.

42- Tanyu, a.g.e., s. 5- 27.

43- Tanyu, a.g.e., s. 28- 44.

"Türkiye'de Dağla İlgili İnançlar" konusuna ayırdığı üçüncü bölümde ise, Anadolu mitolojisinde yer alan dağlardan bahsettiği gibi, "dağ" kelimesinin sözlüklerde, atasözlerinde, soyadlarında, şiir ve romanlarda kullanılmasından örnekler sunmuştur. Ayrıca bu bölümde Türkiye'de yaşayan dağla ilgili inançları belirlemek için Afyon, Amasya, Ankara, Balıkesir, Erzurum... gibi 18 ili incelemiştir 44. Sonuç bölümünde ise elde etmiş olduğu bu bilgileri fenomenolojik metotla değerlendirmiştir.

Tanyu'nun bu çalışması, deskriptif metodu kullanarak yapmış olduğu araştırmalarından farklılık göstermektedir. Şöyle ki; **Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri ve Türkler'de Taşla İlgili İnançlar** isimli kitaplarında, bilgi elde etme yöntemi olarak dolaylı ve dolaysız gözlem tekniklerinden faydalandığı halde bu kitabında genel olarak dolaylı gözlem tekniğinden faydalanmıştır. Zira yukarıda bahsettiğimiz kitaplarında yer yer "yapmış olduğumuz gözlem, inceleme neticesinde..." diyerek olayların mahiyetini açıklarken, burada bu şekildeki ifadelerle yer vermemektedir. Ayrıca sözü edilen eserlerinde gözlemlerini çok sayıda fotoğraflarla belgelediği halde bu eserinde sadece bir fotoğrafa yer vermiştir. Kendisi bu fotoğrafın da başka birisi tarafından çekildiğini belirtmektedir.

Hikmet Tanyu'nun deskriptif metodu kullanarak incelediği diğer bir konu da Hacıbektaş'taki bazı inançlar ve adetleri konu aldığı "Hacıbektaş'da (Suluca Karahöyük) Bazı İnançlar ve Adetler" isimli araştırmasıdır.

O, bu araştırmasında türbe ile ilgili ve Bektaşiler'deki sayılar konusundaki inanç ve adetlerden ve Hacıbektaş'ta mevcut taşlar ve ağaçlara ait inançlardan bahsetmiştir.

Tanyu'nun Hacı Bektaş-ı Veli türbesiyle ilgili beş maddede toplamış olduğu inanç ve adetler şunlardır: Türbe kapısının eşikinin öpülmesi, ziyaretçilerden bazılarının eşikte secdeye varması; yeşillerle renklenmiş, örtülerle sarılmış türbe sandukasına ellerini sürmesi; Bektaşî ozanlarının türbe çevresinde bir yerde oturarak nefesler okumaları; Hacı Bektaşî Veli'nin menkıbelerinin görülmüş ve yaşanmış gibi saygı ile hikaye edilmesi; Hacı Bektaş taşı, 12 imamı işaret eden Bektaşilik'le ilgili taşın alınıp satılması, üste veya cepte saygıyla taşınması.

---

44. Tanyu, a.g.e., s. 45- 72.

Bektaşılık'teki rakamla ilgili inanç ve adetlerden bahsederken Tanyu, 1,3,4,6,7,8,9,10,11,12,18,19,40,360,1001 sayıları üzerinde durmuş ve bunlardan kastedilen manaları açıklamıştır ⁴⁵.

O, Hacıbektaş'la ilgili taşlar hakkında, Hacı Bektaş taşı, beş taş, taşı hamur gibi yoğurma, yürüten kaya, minder kaya, delikli taş, delikli mağara (günah deliği), sığrıngaç, ayrıca şeytan taşlama üzerinde durmuş, bu taşla ilgili inançların mahiyetini de açıklamış, yapılan dîni pratiklerin tasvirini yapmıştır ⁴⁶.

Hikmet Tanyu, Hacıbektaş'ta ağaçla ilgili inançlar üzerinde de durarak, Hacı Bektaş-ı Veli türbesi yanında bulunan Karadut ve Çilehane Belin'deki alıç ağaçlarına bez bağlanarak niyet tutulduğu ve adak adandığını tespit etmiştir ⁴⁷.

Hacıbektaş'ta bulunan türbe eşiğinde kulakların deldirilmesi; Kâbe'yi ziyarete gitmeden önce Hacı Bektaş-ı Veli'nin türbesinin ziyaret edilmesi gibi inançlar hakkında bilgi veren Tanyu, Hacıbektaş'ta türbeyi ziyaret, Arafat dağı, Şeytan taşlama ve Zemzem pınarındaki âdetlere uyularak Hacı olunacağı inancının bulunduğunu, bunun ise yanlış olduğunu, Hacı Bektaş Veli'ye atfedilen eserleri ve İslâmiyet'teki Hac ibadetiyle ilgili Kur'an-ı Kerim'de geçen ayetleri zikrederek vurgulamıştır ⁴⁸.

Tanyu, bu araştırması ile makale niteliğinde olan çalışmalarda deskriptif metodun nasıl uygulanması gerektiği hakkında, araştırmacılara güzel bir örnek sunmuştur.

Tanyu'nun yukarıdaki çalışmalarında deskriptif metodu uygulamasını genelleştirdiğimizde şu sonuçlara varmamız mümkündür: O, deskriptif metodu kullanarak yapmış olduğu ilmi çalışmalarına, öncelikle inceleme konusuyla ilgili terimlerin açıklamasını yaparak konunun anlaşılmasında karşılaşılabilecek zorlukları gidermeyi düşünmüştür.

Tasvirini yapacağı dîni olay hakkında bilgi toplamak için hem dolaysız, hem de dolaylı gözlem tekniklerinden en iyi şekilde faydalanan Tanyu, araştırmasını belli bir alanda yoğunlaştırmakla birlikte, daha iyi tahlil yapmak ve kesin bir sonuca ulaşmak için, diğer toplumlarda görülen aynı inançlar hakkında bilgiler vermiştir.

45- Hikmet Tanyu, "Hacıbektaş'da (Suluca Karahöyük) Bazı İnançlar ve Adetler" **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV**, Ankara 1987, s. 381- 382.

46- Tanyu, a.g.m., s. 383- 386.

47- Tanyu, a.g.m., s. 385- 386.

48- Tanyu, a.g.m., s. 386- 388.

O, incelemiş olduğu dînî olayın gerçek mahiyetini ortaya koymak için gözlemini belli bir toplumda kültür seviyeleri farklı bireyler arasında yapmış, bilgileri doğru ve eksiksiz elde etmek maksadıyla bizzat toplumun içine girmiştir. Diğer taraftan dînî olayın yaşandığı alanda bulunan konuyla ilgili tarihi eserleri de gözden geçirerek, olayın tarihi süreç içerisindeki gelişmesini ve gösterdiği farklılaşmaları tespit etmeye çalışmıştır.

O, tespit etmiş olduğu dînî olayı yazıya aktarırken, elde etmiş olduğu bilgileri konularına göre taksim etmiş, gereksiz teferruatlardan kaçınmış ve konuyla doğrudan ilgisi bulunmayan mevzulara yer vermemiştir. O'nun araştırdığı dînî olay üzerine etki eden unsurları tahlil edebilmek için, o çevredeki kültür, sağlık, din kurumları, teknik gelişme ve ekonomik farklılaşma gibi unsurları ele alması teferruatla fazla uğraştığı fikrini akla getirebilir. Fakat bütün bu konulara yer vermesi O'nun dînî olay ve inanca tesir eden bir çok amile dikkat ederek olayı çeşitli yönlerden ele aldığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte O, araştırmasında çok sayıda istatistikî rakamlar ve gereksiz karşılaştırma yaparak konuyu uzatmaktan çekinmiştir. Ayrıca o dînî olay üzerinde başka dinlerden gelen tesirleri belirtmiş, araştırma alanında bulunan farklı din mensupları ve dînî teşkilatları da dikkate almış bunlar hakkında yeri geldikçe açıklamalarda bulunmuştur.

Hikmet Tanyu, çeşitli yollardan elde ettiği bilgileri olduğu gibi yazıya aktarmayıp, dînî olayın altında yatan sebebi ve teknolojik şartların gelişmesine bağlı olarak olayda meydana gelen değişikliği belirtirken, bu bilgileri yorumlamıştır. Diğer taraftan, gözlem yoluyla elde ettiği bilgilerin doğruluğunu denetlemek için konuyla ilgili yazılı eserlere de müracaat etmiştir, ayrıca dînî olayları olduğu gibi nitelendirerek, objektiflik prensibine uymuştur.

